

Блинова І. А.,
Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

ПСИХОЛОГІЯ ВНУТРІШНЬОГО ДІАЛОГУ (на матеріалі української та французької прози)

Стаття присвячена дослідженню внутрішнього діалогу як спільної композиційно-мовленнєвої форми аналізованих прозових творів Є. Кононенка та Ф. Саган. Використання письменницями цього різновиду внутрішнього мовлення дає читачу змогу оволодіти внутрішнім світом персонажа та глибше проникнути в його психіку.

Ключові слова: “жіночий” художній прозовий дискурс, внутрішнє мовлення, внутрішній діалог, запитально-відповідний комплекс, психологія.

Статья посвящена изучению внутреннего диалога как общей композиционно-речевой формы анализируемых прозаических произведений Е. Кононенко и Ф. Саган. Употребление писательницами данной разновидности внутренней речи дает читателю возможность овладеть внутренним миром персонажа и глубже проникнуть в его психику.

Ключевые слова: “женский” художественный прозаический дискурс, внутренняя речь, внутренний диалог, вопросительно-ответный комплекс, психология.

The article focuses on the investigation of interior dialogue as the common compositional and speech form of E. Kononenko's and F. Sagan's works of fiction. The usage of interior dialogue gives the reader an opportunity to penetrate into the character's psyche.

Key words: “female” fictional prosaic discourse, inner speech, interior dialogue, asking and answering complex, psychology.

Мета статті полягає у спробі виокремити та системно описати таку форму репрезентації персонажного мовлення в художньому прозовому дискурсі як внутрішній діалог. **Матеріалом дослідження** слугують оригінальні оповідання, новели, повісті найяскравіших представниць сучасної “жіночої” літератури (другої половини ХХ – початку ХХІ ст.), створені в різних лінгвокультурах – українській (Є. Кононенко) та французькій (Ф. Саган): збірки новел “Повії теж виходять заміж”, “Новели для нецілованих дівчат” Євгенії Кононенко, повісті “Un peu de soleil dans l'eau froide” (“Небагато сонця в холодній воді”), “Dans un mois dans un an” (“Через місяць, через рік”) Франсуази Саган.

Зазначимо, що будучи однією із форм відображення в художньому прозовому дискурсі мовленнєво-розумової діяльності мовця (персонажа або автора), **внутрішнє мовлення** (далі – ВМ) як вербалізоване інтелектуальне явище і форма комунікативної дії постає об'єктом численних наукових досліджень. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. ці дослідження являють собою складну проблему когнітивної лінгвістики, психології, семіотики, теорії інформації, медицини та інших галузевих наук.

Для лінгвіста, безперечно, важливим є підхід до ВМ з погляду його репрезентації в літературному художньому тексті. Беручи до уваги багатозначність і багатоаспектність поняття “ВМ”, відзначені в сучасних дослідженнях, зауважимо, що в нашій розвідці вжито традиційний термін “ВМ” на позначення, услід за Н. Є. Буцикіною, процесу та продукту мовленнєво-розумової діяльності суб'єкта свідомості, що відтворені засобами художньої мови в тексті [2, с. 51]. Стосовно художнього твору, як нам видається, найбільш правомірно говорити про ті інтерпретації ВМ, які співвідносять цей феномен з двома характерними особливостями мислення (що відповідає першим двом вище зазначеним значенням аналізованого терміна в “Лингвистическом энциклопедическом словаре” (2002), а також в енциклопедії “Русский язык” (2003): 1) *планування і контроль* “у розумі” мовленнєвих дій і 2) *внутрішнє промовляння* – беззвучне мовлення “про себе”, яке виконує ті ж функції планування й контролю і виникає в певних ситуаціях діяльності (особливо при труднощах у прийнятті рішень, в умовах перешкод тощо) (переклад наш. – І. Б.) [7, с. 85; 8, с. 71]. ВМ входить у твір як складова мовленнєвої партії персонажа, разом із прямим (діалогічним, зовнішнім, вимовленим). Безпосередньої участі в розвитку подій воно не бере, але створює основу для їх появи й еволюції: зосереджує в собі їх мотивування, розкриває їх причинно-наслідкові зв'язки та істинні відносини, виявляє їх “сутність” тощо.

На думку багатьох дослідників, ВМ – комплексна категорія, що може поєднувати в одному факті свідомості різні способи репрезентації мовленнєво-розумової діяльності: *внутрішній монолог, внутрішній діалог/аутодіалог, потік свідомості, внутрішньомовленнєві вкраплення/внутрішні рефлексії* [3; 6]. При цьому оформлення ВМ за допомогою невластиво-прямої мови, яка є традиційною і, як правило, найпродуктивнішою формою передачі досліджуваного типу мовлення при всіх вищезазначених способах передачі внутрішньої роботи думки, є оригінальним засобом розповідної техніки, що базується на явищі поліфонії, інтерференції двох суб'єктно-мовленнєвих стилів оповіді.

Один із різновидів ВМ досліджуваних творів представлений **внутрішнім діалогом/аутодіалогом** (далі – Вдг), розмовою з самим собою. Семантичне наповнення його цілком стійке: це боротьба емоційного й раціонального, виражена двома внутрішніми голосами. Кожна сторона вводить у конфлікт свої аргументи: почуття, передчуття, інтуїція постають проти тверезої розсудливості і послідовної логіки. Кожна сторона наділена своїм голосом.

У більшості випадків Вдг являє собою питально-відповідну систему, де питання диктуються підвищеною емоційною налаштованістю дійової особи, а відповіді мають роз'яснювальний, заспокійливий, розсудливий характер, властивий логічному мисленню. Таким чином, внутрішня боротьба, що супроводжує прийняття кожного (і особливо – життєво важливого) рішення, оформлюється мовними засобами таким чином, ніби два опоненти вели відкритий, вербалізований діалог.

При достатньому обсязі внутрішній монолог (далі – Вмг) на якомусь етапі свого розвитку переходить у Вдг, де герой у суперечці із самим собою намагається розв'язати свої сумнівні шляхом зображення неостаточного вирішення проблеми, яка турбує головного героя, роздумів над поставленими собі запитаннями, висловлення власних міркувань і припущень, обґрунтування власної точки зору. Один голос Вдг виражає завжди бажання героя, на шляху виконання яких постають перешкоди морально-етичного, психологічного, соціального, рідше – об'єктивно-фізичного характеру. Чим емоційніший персонаж, тим більш вірогідною є перемога цього голосу і тим більша ймовірність драматичного завершення подій, прийнятих у результаті цієї перемоги. І навпаки, перемога голосу, що представляє розумовий початок, свідчить про сильну волю героя і призводить до дій суспільно справедливих, які закінчуються перемогою персонажа, нехай навіть тільки моральною.

За нашими спостереженнями, Вдг складає найменш чисельну форму ВМ в аналізованих творах. Використання цієї структури в чистому виді зустрічається лише в декількох випадках, однак частотним є вживання елементів Вдг у Вмг.

Як відомо, Вдг або аутодіалог – це або розмова з самим собою, коли мовець сам собі ставить запитання, сам на них відповідає, сам собі заперечує тощо; або це відтворення діалогу приблизно в тому вигляді, як ці репліки були вимовлені реальними партнерами; або це спрямованість висловлювання на конкретного слухача, яке переривається його перепитуваннями, оцінками чи почутими судженнями: “*Qu'est-ce qui m'a pris? Pourquoi me suis-je mis cette femme sur le dos? Tout cela finira dans un bordel de campagne près de Limoges, où je serai sûrement impuissant. Et je vais passer deux heures demain à m'ennuyer dans un musée. Suis-je devenu fou?*” [10, с. 50].

Досліджуваний фрагмент уміщує три питальні речення, при цьому кожне наступне речення конкретизує, уточнює перше запитання. Ці запитання мають кільцеву структуру: епізод розпочинається й закінчується питальним реченням, що свідчить про неостаточне вирішення проблеми, яка турбує головного героя. Відповідь має загальний характер, де персонаж роздумує над поставленим запитанням, висловлює свої міркування й припущення, обґрунтовує власну точку зору.

Через те, що предмет обговорення Вдг вміщує повсякденні, буденні події та факти (необхідність відвідання Жилем і Наталі музею), зазначена структура має невеликий обсяг і в ній представлені здебільшого прості речення, запитання з модальним значенням припущення та елементи – лексичні одиниці і конструкції – розмовного мовлення (*borde!; prendre; Pourquoi me suis-je mis cette femme sur le dos? Suis-je devenu fou?*). Вдг Жилия протікає у збудженому стані й визначається ситуацією, в якій знаходиться персонаж, і його психічним станом: під час розмови з самим собою герой перебуває в понурому і злобливому настрої.

Слід наголосити, що якщо герой опиняється в ситуації роздумів і перебуває в спокійному стані, то його Вдг протікає плавно й уповільнено, відзначається обдуманістю, логічною впорядкованістю й відсутністю емоційно забарвлених елементів. Якщо ж герой опиняється в ситуації емоційної напруги, відчуває та переживає сильні почуття, його Вдг протікає в нерівному, нервовому темпі, характеризується відсутністю продуманості й логічної послідовності, обірваністю думки. У таких структурах часто використовуються прості речення (односкладні, неповні), емоційно забарвлені конструкції, а також питальні речення з відтінками сумніву, здивування, недовіри тощо. Такого роду Вдг характерні для емоційно невривноважених героїв, зокрема Жилия Лантьє, який певний час знаходиться в депресивному стані.

Зауважимо, що система запитань і відповідей може бути представлена, за спостереженнями І. В. Артюшкова [1], у таких різновидах: перша репліка – запитання, що обов'язково вимагає відповідь, друга репліка – відповідь на нього; перші одна-три репліки – питальні речення, наступні – ряд речень, що є розширеною відповіддю на поставлене/поставлені запитання; комбінації попередніх двох різновидів.

У результаті аналізу творів можна було переконалися, що Вдг (або його елементи у структурі Вмг) може бути представлений як **прихований діалог**, який ведеться паралельно із зовнішнім, коли персонаж внутрішніми репліками реагує на слова співрозмовника або власні: “*Il eut une seconde de révolte, voire d'indignation. Mais enfin le jeu ne se jouait pas comme ça, on ne se remettait pas, avec tous ses vaisseaux, entre les mains d'un inconnu! Elle était folle. Et lui, comment pourrait-il alors s'amuser à la séduire si elle avait l'être déjà? Comment pourrait-il avoir une chance de l'aimer si, dès le départ, il ne pouvait douter d'elle? Elle gâchait tout! C'était contraire à tous les règlements. Mais, à la fois, cette sorte de prodigalité, d'incurie, le fascinait*” [10, с. 54]; “*Tiens, voilà le mari. Pas mal. Très riche à ce qu'on dit. Ne doit pas être très commode. Ni très drôle. Est-ce qu'elle lui dit à l'oreille les choses qu'elle me dit à moi? Sûrement pas*” [10, с. 62]; “*Il alluma une cigarette, mit à rire et, tout à coup, se fit horreur. Pour qui se prenait-il? Quel était ce rôle de Parisien blasé en vacances, cynique et désinvolte? Où avait-il trouvé cette image d'Épinal du séducteur? Il s'appuya à un arbre, une seconde. Ah, il fallait qu'il parte, qu'il disparaisse, qu'il laisse cette femme à sa vie. Elle était trop bien pour lui, trop entière pour le malheureux dégénéré, comédien et tricheur qu'il était devenu. Il fallait qu'il le lui explique, à l'instant même*” [10, с. 64]; як **діалог самого з собою**: “*Nathalie, Nathalie, où était Nathalie à cette heure-ci? Elle était peut-être encore à son agence, non, elle devait déjeuner à côté, comme d'habitude. Il prit un taxi, la tête vide. Il fallait qu'il la voie, c'était tout*” [10, с. 160]; “*Нехай чекає. А може з ним щось сталося? Може, він наклав на себе руки, допоки вона з ним розважалася? Не кожен може, як цей Вітюша, терпіти авантюрний заробок своєї дружини, який вона виконує, без сумніву, із певним задоволенням. Недарма й отримала по пиці від Гелени! Та й та сума, яку хотіла, скочала з лъезьського “нареченого” саме завдяки їй! Гелена люто стиснула кулаки ...*” [5, с. 74]; “*А чи є в неї взагалі та дитина? За той рік, що її не було, вона не змінилася, залишилася такою ж... І що воно буде, коли вона напише свою дисертацію й захистить її? Невже вона назавжди зникне з його життя? Він ніколи не відпроваджував її на поїзд, може, вона і не в Рівному мешкає, а десь в іншому місті, або взагалі у Києві, що тут дивного – у місті, де є і Березняки, і Троещина, і Борцагівка ...*” [5, с. 74]; як **діалог з уявним співрозмовником**: “*Pauvre Nathalie, pensait Gilles, tu n'as vu personne de convenable depuis si longtemps. Au fait qui as-tu vu? Nicolas qui est perdu à jamais, Jean qui est jaloux de toi, ta malheureuse amie qui doit être mère, et entre 8*

heures du soir et le matin, le triste sire qui je suis et qui tu as la folie d'aimer." [10, с. 153]; як **відображення** в своєму **ВМ реального діалогу**: "Кретин, який сказав, ніби не в грошах щастя, мав їх достатньо. А в чому ж те щастя? Ах, у спілкуванні! Та що ви таке кажете? Сидіти з не менш голодною подругою з чашечками холодної слабкої кави і обговорювати новинки філософської літератури!.." [5, с. 45].

Зміст Вдг відзначається постійністю й стійкістю: це боротьба в людині біологічного та морального, емоційного та раціонального. Один голос виражає бажання й наміри персонажа, на шляху якого виявляються перепони морального, психологічного, соціального тощо характеру, при цьому, чим емоційніша людина, тим більша вірогідність драматичного кінця. Інший голос являє собою розсудливе начало, він свідчить про сильну волю героя й призводить до дій, що завершуються його моральною перемогою. Пор.: "*Elle écrivait souvent à son frère? Entre deux musées? Que faisait-elle de ses journées, en somme? Il lui racontait tout des siennes, en rentrant, ils discutaient politique comme des fous, et du journal et des amis, jamais de sa vie quotidienne à elle. Elle ne lui avait jamais parlé de rien, au fond, de rien de sa vie, sauf de son amour pour lui. Que pouvait-elle bien écrire à son frère: "Je suis heureuse... je m'ennuie... Gilles est gentil... Gilles n'est pas gentil..."*"? Il jeta un coup d'œil à Pierre ..." [10, с. 151] – міркування Жилі з приводу листування Наталі з братом; "*Une sorte de colère montait en Gilles. Bien sûr, il avait fait le gamin, le jeune homme libre pendant dix jours. Mais ça s'était résumé à quoi? Deux heures avec une petite vicieuse, et des nuits à parler, à parler avec des esprits épuisés d'alcool ou de conformisme. Pendant ce temps, elle affrontait des visages d'hommes connus, animés, brusquement dénués d'orgueil, elle vivait, elle jouait Anna Karénine, à l'envers. Elle avait des remords, voire des regrets, des sentiments, enfin*" [10, с. 173] – реакція Жилі на слова Наталі про її відносини з колишнім чоловіком.

Отже, звернення письменниць до цього різновиду ВМ дозволяє показати боротьбу персонажа з самим собою через зіткнення двох його голосів, протилежних точок зору, думок і суджень. Таке звернення до внутрішнього світу героя створює основу для максимально ефективного вираження його почуттів та волевиявлення. Читач, таким чином, має змогу оволодіти внутрішнім світом персонажа, проникнути в його психіку і встановити зв'язок свідомого та підсвідомого завдяки саморозкриттю героя. **Перспектива** подальшого вивчення кола зазначених проблем полягає, як нам вбачається, по-перше, в продовженні теоретичного дослідження типів та різновидів діалогу, як внутрішнього, так і зовнішнього, в художньому тексті – на матеріалі інших письменників, творів, що належать до різних жанрів та літературних течій. Це дозволить розширити існуючий банк даних текстового матеріалу та надасть можливість зробити висновки дослідження більш достовірними.

Література:

1. Артюшков И. В. Внутренняя речь и ее изображение в художественной литературе (на материале романов Ф. М. Достоевского и Л. Н. Толстого) : моногр. / И. В. Артюшков. – М. : МПГУ, 2003. – 348 с.
2. Буцикіна Н. Є. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака) : дис.... канд. філол. наук : 10. 02. 05 / Буцикіна Надія Євгенівна. – К., 2004. – 256 с.
3. Домашнев А. И. Интерпретация художественного текста : учеб. пособие / А. И. Домашнев, И. П. Шишкина, Е. А. Гончарова. – М. : Просвещение, 1989. – 208 с.
4. Кононенко Є. Новели для нецілованих дівчат. Рукописні новели. / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2009. – 192 с.
5. Кононенко Є. Повії теж виходять заміж. Новели / Є. Кононенко. – Харків : "Клуб сімейного дозвілля", 2006. – 176 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учебник / В. А. Кухаренко. – Одесса : Латстар, 2002. – 292 с.
7. Леонтьев А. А. Внутренняя речь / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 85.
8. Леонтьев А. А. Внутренняя речь / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович // Русский язык. Энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – С. 71–72.
9. Sagan F. Dans un mois dans un an / F. Sagan. – М. : "Менеджер", 2005. – 112 с.
10. Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide / F. Sagan. – М. : Юпитер-Интер, 2003. – 184 с.